

'וכולה מתניתין': מי היו מקצרי המשניות במדרשי התנאים?

מאת

מנחם כהנא

קיצורי המשניות במדרשי התנאים, ובראשם ספרי דברים, בעזרת הביטויים 'וכולה מתניתין' או 'וגומר', נדונו בעבר על ידי יעקב נחום אפשטיין ועזרא ציון מלמד, ולדעתם הם מעשה ידיהם של מעתיקי המדרשים. במאמר זה המחבר בוחן מחדש מי היו מקצרי המשניות, ולשם כך הוא מעיין בכל הקיצורים הללו.

בספרי דברים אותרו 49 קיצורי משניות. על קדמותם היחסית מלמדים: (1) ריבוי הקיצורים בעדי הנוסח הטובים – כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 32 מכאן והעדים המזרחיים מכאן – לעומת מיעוטם בעדי הנוסח הבינוניים; (2) חילופי נוסח ברבים מן הקיצורים בהיקף הציטוט מהמשנה – במקרים לא מעטים ציטוט המשנה בלי סימן הקיצור הוא קטוע וצורם, או שאינו כולל את המשך המשנה שבו מובא הפסוק שעליו מבוסס 'מיכן אמרו'; (3) ריבוי הקיצורים בציטוטי משניות המשולבות במדרש ללא הביטוי 'מיכן אמרו', ריבוי המקשה לייחס את הקיצורים למעתיקים שהיו בקיאים בקיאות מושלמת בששת סדרי המשנה. נראה אפוא כי רוב הקיצורים נעשו בתקופה קדומה, כנראה בשלבי עריכתו של הספרי, ורק בשלבים מאוחרים הושמט סימן הקיצור או שהומר בציטוט חלקי או שלם של המשנה.

מסקנה זו עשויה ללמד כי משנת רבי כבר הייתה חיבור ידוע ונפוץ בזמן עריכתו של ספרי דברים, ושקהל היעד של עורכי המדרש היה תלמידי חכמים מובהקים, ששלטו במשנה והכירו בסמכותה. ואכן קרבתו ההדוקה של ספרי דברים למשנה באה לידי ביטוי הן בשילוב רוב דרשות הפסוקים שהובאו במשנה בדרשותיו, והן ברוב המובאות של 'מיכן אמרו' בספרי, המכוונות למשנתנו.

מן העבר השני במכילתא דר' ישמעאל ובספרי במדבר מדבי ר' ישמעאל אין כלל קיצורי משניות. נתון זה הולם את העובדה שעורכי מדרשים אלה מיעטו להיעזר בדרשות המשנה לפסוקים, ושברוב המובאות של 'מיכן אמרו' ששולבו במדרשים אלה מצוטטים 'משנת ר' ישמעאל' וקובצי משניות אחרים, ורק במיעוטן מצוטטת משנת רבי. דומה אפוא כי עורכי המדרשים מדבי ר' ישמעאל לא הכירו בסמכותה היתרה של משנת רבי.

בכתבי היד השלמים של הספרא אין כלל קיצורי משניות, אולם בשלושה עותקים חלקיים שלה ובראשם עותק קדום מאוד מהגניזה הקהירית, נותרו יותר מעשרה קיצורים בעזרת המילה 'וגומר', רובם ממשנת נגעים 'אזוטרית'. שאלת זהותם של מקצרי המשניות בספרא בעינה עומדת.

תקציר

במכילתא דר' שמעון בן יוחאי קיצור משנה אחד בעזרת 'וכלה מתניתא', המופיע גם במקבילה בספרי דברים, ואפשר שהועבר ממנו. ייתכן שהיעדרם של קיצורי משניות אחרים במכילתא דר' שמעון בן יוחאי נעוץ במיעוט המשניות המצוטטות במדרש זה – בניגוד בולט למדרשים האחרים מדברי ר' עקיבא הקלסי, המשופעים בציטוטי משניות. ועדיין צריך עיון מה הייתה תבניתם הראשונית של המדרשים שכללו קיצורי משניות; האם כל המשניות קוצרו, ואם לא, מדוע קוצרו משניות מסוימות ואחרות הובאו במלואן? כמו כן לא ברור מדוע קוצרו המשניות. האם נוסף על שיקולי תמציתיות ונוחיות נעשו הקיצורים בהשפעת תפיסה מחמירה של האיסור 'אי אתה כותב הלכות', כלומר משנה, שאולי לא חל על הסוגה התנאית של 'מדרש'? שאלה זו קשורה לשאלה הנכבדה האם מדרשי התנאים נערכו בעל פה, כמו המשנה, או שמא בכתב? אפשר שתשובות על כך תתבהרנה בעזרת עדי נוסח עתיקים וטובים של מדרשי התנאים, שאולי יתגלו בעתיד.

פרופ' (אמריטוס) מנחם כהנא, החוג לתלמוד ולהלכה, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים,

ירושלים 0190501

Menahem.kahana@mail.huji.ac.il

תקציר

בכמה מהדורות פרסם רב האי את 'ספר השבועות'?

מאת

ירחמיאל ברודי

התופעה של מחברים המפרסמים יותר ממהדורה אחת של יצירה מסוימת מוכרת היטב בעת החדשה אולם היא התקיימה כבר בספרות הקלסית היוונית והלטינית. הדוגמות הברורות המוקדמות ביותר שנודעו עד עכשיו בספרות הרבנית שייכות למאה השתים עשרה. כעת מתבררת דוגמה קדומה הרבה יותר: ספר השבועות (כתאב אלאימאן) של רב האי בן שרירא, שהתפרסם לקראת סוף המאה העשירית. השוואת קטעי גניזה של המקור הערבי של יצירה זו, וכן שני תרגומים ביניים שלה לעברית, מלמדת שהמחבר פרסם לפחות שתי מהדורות של החיבור במונח המתאים לעידן שלפני הדפוס, דהיינו: אפשר לאנשים אחרים להעתיק את יצירתו בשתי נקודות זמן ובין האחת לשנייה הכניס בה שינויים והוספות. מקצת השינויים הללו אינם אלא תיקוני סגנון או הוספת הבהרות וכדומה, אולם מסתבר שבשני מקומות המחבר הבחין בטעויות שנפלו במהדורה הראשונה ותיקן אותן. נמצאו גם רמזים אפשריים לקיומה של מהדורה שלישית.

פרופ' (אמריטוס) רוברט ברודי, החוג לתלמוד ולהלכה, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים,

ירושלים 9190501

robert.brody@mail.huji.ac.il

האם ר' שלמה אבן גבירול כתב את 'אדון עולם'?

מאת

זאב הרוי

'אדון עולם' אינו מיוחס לר' שלמה אבן גבירול בשום מקור ידוע, אבל מלומדים אחדים, כגון שניאור זק"ש (1850) ויוס־טוב ליפמן צונץ (1855), ייחסו לו את השיר. במאמר זה מוצגים תשעה שיקולים פילוסופיים וספרותיים המאששים ייחוס זה:

1. הביטוי 'אדון עולם' אולי אינו מופיע בספרות העברית עד אבן גבירול, אבל נמצא בארבעה שירים שלו: 'תבורך יה אדון עולם', 'שמעה אדון עולם', 'שני חיי ומאויי' ו'אזי בשעיף חלום'.
2. 'אדון עולם' מתאר מצב קדם־עולמי ('בְּטָרָם כָּל יְצִיר נִבְרָא'), ויש בשירי אבן גבירול תיאורים דומים, למשל ב'כתר מלכות' ('וּבְטָרָם הַיּוֹת כָּל זְמַן').
3. 'אדון עולם' מתאר מצב בתר־עולמי ('וְאַתְּרִי כְּכֹלֹת הַכֹּל'), ובשירי אבן גבירול יש תיאורים דומים, למשל ב'כתר מלכות' ('הִמָּה יֵאבְדוּ וְאַתָּה תִּעְמַד'; השווא: תה' קב 26–27).
4. אלוהים מתואר ב'אדון עולם' כ'בְּלִי רֵאשִׁית בְּלִי תְכֵלִית'. בשירו של אבן גבירול 'שפירי וארץ טרם יצרת' הוא מתואר באופן דומה: 'בְּאֵין רֵאשִׁית וְאֵין תְּכֵלִית וְתִרְצִי'. בספרו הפילוסופי של אבן גבירול 'מקור חיים' (ה, ל) אלוהים מוגדר כ'עצם אין לו ראשית ולא אחרית' (תרגום פלקירה) או 'essentia quae non habet initium nec finem' (התרגום הלטיני).
5. ב'אדון עולם' המילה 'פל' מורה על היקום, ושימוש ניאו־פלטוני דומה קיים בשיריו של אבן גבירול, למשל ב'אהבתך כאהבת איש יחידו' ('סוד הַיּוֹת כָּל לְמַעַן כָּל אֲשֶׁר הַכֹּל בְּיָדוֹ').
6. ב'אדון עולם' המילה 'חפץ' מורה על הרצון האלוהי, שהיה אמצעי לבריאה, ומוטיב זה הולם את משנתו הייחודית של אבן גבירול ב'מקור חיים' ובשיריו, למשל ב'כתר מלכות' ('אֶצְלָתְ חֶפֶץ מְזַמֵּן [...] לְמִשְׁפַּח מְשֻׁפָּח הַיֵּשׁ מִן הָאֵין').
7. ב'אדון עולם' צירוף המילים 'וְהוּא אֶתְד וְאֵין שְׁנִי', המתאר בקוה' ד 8 איש בודד ואומלל, משמש כדי לפאר את אלוהים האחד (השווא: קוהלת רבה ד; ספר יצירה א, ו; ו, ב), ושימוש תיאולוגי דומה בצירוף מילים זה נמצא בארבעה שירים של אבן גבירול: 'שוכן עד וקדוש שמך', 'שוכן עד מאז נשגב', 'שוכן עד מאז לבדך' ו'ה' אל אדיר עוטה אור'.
8. הביטוי המסקרן 'מנת כוסי' ב'אדון עולם' אינו קיים במקורותינו (השווא: תה' יא 6; טז 5), אבל מופיע בפיוט 'שאלוני סעיפי התמהים' לאבן גבירול (והשווא בשירו 'שוכן עד וקדוש שמך'). גם ב'אדון עולם' וגם ב'שאלוני סעיפי התמהים' (וגם ב'שוכן עד וקדוש שמך') המילה 'כוס' פירושה – בעקבות ר' מנחם בן סרוק – חלק ולא כלי לשתייה.

תקציר

9. 'אדון עולם' מפרש את השם המפורש כגוף שלישי של השם 'אהיה' או 'אהיה אשר אהיה' (שמ' ג 14), ופירוש זה מתאים לפירוש לשם 'אהיה אשר אהיה' בפיוט 'היית עד לא' לאבן גבירול. מחברו של 'אדון עולם' היה אבן גבירול או אפיגון מוכשר להדהים שלו שהכיר לפניו ולפנים את שירתו, הגותו ועולמו הרוחני.

פרופ' (אמריטוס) זאב הרוי, החוג למחשבת ישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים,

ירושלים 9190501

zeev.harvey@mail.huji.ac.il

החידושים המיוחדים למאירי על עירובין

מאת

עדיאל ברויאר

ר' מנחם המאירי, שפעל בדרום צרפת בסוף המאה השלוש עשרה ובתחילת המאה הארבע עשרה, כתב שני חיבורים על סדר התלמוד – 'בית הבחירה' וחידושים. המאירי נודע בעת החדשה בעיקר בזכות 'בית הבחירה', שכוונה בפיו 'חיבורנו הגדול', ואילו רוב ספרי חידושו אבדו. מלבד חידושו על מסכת ביצה נמצאים בידינו חידושים על מסכת עירובין שיוחסו לו, ושנדפסו לראשונה במאה העשרים. המהדורה המודפסת מכילה הקדמה קצרה שאינה מלמדת דבר על טיב עדי הנוסח של החיבור ואינה נממקת את ייחוס החיבור למאירי. במאמר זה נדונים לראשונה שני הנושאים הללו. בחלקו הראשון של המאמר מתוארים עדי הנוסח ונבדקת מהות היחסים הטקסטואליים ביניהם. מלבד חשיבות הבדיקה עבור החיבור עצמו, דיון זה מעלה דוגמה נדירה לכתב יד שלם שהשתמר בידינו ונעתק מתוך טופס ששרידיו הגיעו לידינו מן הגניזה הקהירית. מתוך דיון זה מתברר שהמהדורה המודפסת מבוססת בעיקרה על כ"י מימון, ובצדק, אך ההעתקה ממנו משובשת. חלקו השני של המאמר עוסק בשאלת זהות מחבר החידושים לעירובין. תחילה נאספות ונבדקות העדויות הראשונות לייחוס החיבור למאירי, הקדומות שבהן אצל רדב"ז ור' בצלאל אשכנזי. לאחר מכן מוצגים במאמר קשיים בייחוס זה שעולים מתוך עיון בחיבור עצמו. המסקנה המתבקשת מקשיים אלו היא שהמחבר איננו המאירי. מתוך כך פונה מחבר המאמר לתאר את דמות מחבר החידושים, בניסיון לעמוד על זהותו של המחבר האמיתי. סופו של המאמר עוסק בביגרפיה של המאירי לאור דמותו של מחבר החידושים לעירובין והחיבור עצמו.

עדיאל ברויאר, החוג לתלמוד ולהלכה, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים,

ירושלים 9190501

adiel.breuer@mail.huji.ac.il

גילוח השיער וגזיזת הציפורניים: מקורותיו של טקס מעבר ייחודי וגלגוליו בין מזרח למערב

מאת

משה יגור

מאמר זה עוסק במקורו ובגלגוליו של טקס מעבר ייחודי בקהילות יהודיות בימי הביניים: גילוח השיער וגזיזת הציפורניים. חוקרים כבר דנו במנהג זה באשר למומרים בקהילות היהודיות באירופה הנוצרית בימי הביניים ובראשית העת החדשה, אולם קיומו של מנהג זהה לחלוטין לגרים במקורות מגוונים מתקופת הגאונים בארצות האסלאם לא נדון עד כה במחקר.

במרכזו של מאמר זה ניתוח של מנהג גילוח השיער וגזיזת הציפורניים כיחידה טקסית שלמה. במאמר מוצגים המקורות מתקופת הגאונים המזכירים מנהג זה למתגיירים ומתגיירות, חיוב דומה ב'ספר המצוות' של ענן בן דוד ואף מקור מוסלמי בן התקופה המחייב לקיים מנהג זה לשביות שאדוניהן חושקים בהן. בנספח למאמר מוהדר קטע מהחיבור 'הלכות פסוקות' שנמצא בגניזה בתרגום ערבי-יהודי ובו הרחבה מפורטת של המנהג.

לטענת מחבר המאמר המנהג מבוסס על הציווי המקראי באשר לאשת יפת תואר אשר גבר ישראלי חושק בה בשבייה. לעומת ההיגיון המגדרי הברור של הציווי המקראי המקורי, אשר נועד להסדיר יחסי מין עם נשים נוכריות במצב מסוים, במקורות הגאונים התגלגל המנהג לכדי חלק מטקס הגיור, כמנהג התקף למתגיירים מרצון, גברים ונשים כאחד. המנהג ענה על הצורך לסמן באופן ברור, פיזי ונראה לעין, את המעבר מזהות נוכרית לזהות יהודית, וליצור בתהליך זה שלבים ברורים, התקפים לגברים ולנשים כאחד, שלא כבטקס הגיור החזו"לי. עם זאת לנוכח ריבוי האזכורים המפורשים של קיום מנהג זה לנשים, בעיקר בהקשרים של שליטה, כגון עבדות, ושל מגע מיני, נראה כי הרציונל המגדרי נותר רלוונטי, אף אם לא באופן מוצהר. בחינה של התפקידים החברתיים של מנהג גילוח השיער וגזיזת הציפורניים במזרח התיכון המוסלמי, בהשוואה לתפקידיו ומשמעותותיו באירופה הנוצרית בימי הביניים המאוחרים, מאפשרת הבנה של סוגיות שהעסיקו את הקהילות היהודיות בארצות האסלאם בהקשרים של זהות דתית והמרת דת, פיקוח ושליטה על נסיבות חציית גבולות הקהילה ואפשרות שיבתם של מומרים.

ד"ר משה יגור, ביה"ס להיסטוריה ע"ש צבי יעבץ, אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב, ת"ד 39040,

תל אביב 6997801

mosheyagur@gmail.com

ENGLISH ABSTRACTS

‘וכולה מתניתיין’: WHO WERE THE ABBREVIATORS OF MISHNAYOT IN THE TANNAITIC MIDRASHIM?

Menahem Kahana

The abbreviations of Mishnayot in the Tannaitic Midrashim, primarily *Sifre on Deuteronomy*, using expressions such as ‘וכולה מתניתיין’ or ‘וגומר’, were discussed by Epstein and Melamed, who maintained that they were introduced by the copyists of the Midrashim. This article reexamines the identity of the abbreviators.

We located forty-nine such abbreviations in *Sifre on Deuteronomy*, which we may assume to be relatively early for the following reasons: (1) their proliferation in the good textual witnesses – both MS. Vatican 32 and the Eastern witnesses – in contrast with their scarcity in the textual witnesses of lesser quality; (2) many of the abbreviations vary in the extent of the quotation from the Mishnah (often the quotation from the Mishnah, without any sign of abbreviation, is fragmentary and unclear, or does not include the continuation of the Mishnah which contains the proof-text on which ‘מיכן אמרו’ [‘On the basis of this they said’] is based); (3) the presence of many abbreviations in Mishnah citations that are incorporated in the Midrash, without the introductory ‘מיכן אמרו’. This poses a difficulty for attributing the abbreviations to the copyists, who had perfect knowledge of the entire Mishnah. Therefore, most of the abbreviations probably date to the redactive phases of *Sifre*, and only in later phases were the abbreviation signs omitted or the quotation was replaced by a less partial or complete quotation from the Mishnah.

If so, the Mishnah of R. Judah ha-Nasi was already familiar at the time of the redaction of *Sifre on Deuteronomy*, and the target audience of the redactors of the Midrash were outstanding Torah scholars, who were fluent in the Mishnah and acknowledged its authority. Indeed, the close relationship of *Sifre on Deuteronomy* to the Mishnah is expressed in the inclusion of the expositions of verses cited in the Mishnah in its discussions. Moreover, the majority of the instances of ‘מיכן אמרו’ in it refer to the Mishnah.

In contrast, Mishnah abbreviations are absent from *Mekhilta de-Rabbi Ishmael* and *Sifre on Numbers*, from the school of R. Ishmael. Most of the ‘מיכן אמרו’ citations in these Midrashic works cite the Mishnah of R. Ishmael and other Mishnaic collections rather than the Mishnah of R. Judah ha-Nasi. It would seem therefore that the redactors of the Midrashim from the school of R. Ishmael did not recognize the superior authority of the Mishnah of R. Judah ha-Nasi.

The complete manuscripts of *Sifra* contain no abbreviated Mishnayot, while three partial copies of this Midrash, most prominent among which is an extremely early copy from the Cairo Genizah, contain more than ten abbreviations using the term ‘וגומר’, most from the ‘esoteric’ tractate of Negaim. The identity of the abbreviators of the Mishnayot in *Sifra* remains unknown.

Mekhilta de-Rabbi Shimon ben Yohay contains a single abbreviated Mishnah, using the wording ‘וכולה מתניתא’, which also appears in the parallel in *Sifre on Deuteronomy*, from

which it might have been transferred. Additional Mishnah abbreviations are absent from *Mekhilta de-Rabbi Shimon ben Yohay*, probably because it does not quote many Mishnayot, in striking contrast to the other Midrashim from the classic school of R. Akiva.

Further study is required to determine the initial format of the Midrashim that included Mishnah abbreviations: were all the Mishnayot abbreviated; and if not, why were certain Mishnayot abbreviated, and others, not? Likewise, the reason for abbreviating Mishnayot is unclear. In addition to considerations of concision and convenience, were the abbreviations influenced by a strict understanding of the prohibition: 'you may not write *halakhot*' [i.e., Mishnah], which might not apply to the Tannaitic genre of Midrash? This question is connected to the weighty question of whether the Tannaitic Midrashim were orally redacted, like the Mishnah, or written. Only the discovery of good, ancient textual witnesses of Tannaitic Midrashim, if such are discovered in the future, can resolve these issues.

HOW MANY EDITIONS OF HIS *BOOK OF OATHS* (KITAB AL-AYMAN) DID R. HAYYA PUBLISH?

Robert Brody

The phenomenon of modern authors who publish more than one edition of a given work is familiar, and it already existed in classical literature. Until now the earliest clear examples with regard to rabbinic literature belonged to the twelfth century. This article presents a considerably earlier example: the *Book of Oaths* by Hayya b. Sherira, written at the end of the tenth century before he became Gaon of Pumbeditha. A close comparison of Genizah fragments of the Judeo-Arabic original of this work, as well as its two medieval translations into Hebrew, reveals that the author published at least two editions, in the sense appropriate to the era before printing, i.e., he allowed others to copy his work at two points in time (perhaps more), between which he altered and added to the text. Some of the changes are merely stylistic or add clarifications and the like, but it seems that on two occasions the author corrected mistakes which had crept into the first edition. Moreover, there are hints of the possible existence of a third edition.

DID IBN GABIROL WRITE *ADON 'OLAM*?

Warren Zev Harvey

Adon 'Olam is not assigned to Rabbi Solomon ibn Gabirol in any known sources, but some scholars, like Senior Sachs (1850) and Leopold Zunz (1855), have attributed it to him. I present nine philosophical and literary considerations in favor of this attribution:

(1) The expression '*adon 'olam*' (= eternal Lord) seems not to appear in Hebrew literature before Ibn Gabirol, but is found in four of his known poems (*Tevorakh Yah Adon 'Olam*, *Shim'ah Adon 'Olam*, *Shene Hayyai*, and *Azai bi-S'if Halom*).

(2) *Adon 'Olam* describes antemundane existence (*be-terem kol yešir nivra*), and similar descriptions are found in Ibn Gabirol's poems, e.g., *Keter Malkhut 3 (be-terem heyot kol zeman)*.

(3) *Adon 'Olam* describes postmundane existence (*ve-aḥare kikhlot ha-kol*), and similar descriptions are found in Ibn Gabirol's poems, e.g., *Keter Malkhut 1 (hemah yo'vedu ve-attah ta'amod*; cf. Psalms 102:26-27).

(4) God is portrayed in *Adon 'Olam* as 'without beginning or end' (*beli re'shit beli takhlit*). In Ibn Gabirol's poem *Shafirir va-Areš terem Yašarta*, He is portrayed in similar words (*be-eyn re'shit ve-eyn takhlit ve-ḥereš*). In Ibn Gabirol's *Fons Vitae*, V, 30, God is defined as *essentia quae non habet initium nec finem*.

(5) In *Adon 'Olam*, the word 'kol' (= all) denotes the universe, and similar Neo-Platonic usages are found often in Ibn Gabirol's poetry, e.g., *Ahavtikha (sod heyot kol lema'an kol asher ha-kol be-yado)*.

(6) In *Adon 'Olam*, the word 'ḥefeš' (= will) denotes the creative divine Will, and this motif is consistent with Ibn Gabirol's distinctive philosophy in his *Fons Vitae* and in his poems, e.g., *Keter Malkhut 9 (ašalta ḥefeš mezumman...limshokh meshekh ha-yesh min ha-ayin)*.

(7) In *Adon 'Olam*, the phrase 'one and no second', which was used in Ecclesiastes 4:8 to describe a lonely and sad person, is recruited to laud the One God (cf. *Ecclesiastes Rabbah 4:8*; *Sefer Yeširah 1:6*; 6:2), and a similar theological usage is found in four poems by Ibn Gabirol (*Shokhen 'Ad ve-Qadosh*, *Shokhen 'Ad Me-az Nisgav*, *Shokhen 'Ad Me-az Levaddekha*, and *Adonai El Addir*).

(8) The curious expression 'menat kosi' (= the portion of my cup?), which appears in *Adon 'Olam*, is not found in the classical sources (cf. Psalms 11:6; 16:5), but appears in Ibn Gabirol's poem *She'eluni Se'ippai* (cf. his *Shokhen 'Ad ve-Qadosh*). In both *Adon 'Olam* and *She'eluni Se'ippai* (and also in *Shokhen 'Ad ve-Qadosh*) the word 'kos' is taken to mean 'lot' and not a drinking vessel (following Menahem ben Saruq).

(9) *Adon 'Olam* interprets the Tetragrammaton as the 3rd person of the divine name *Ehyeh* (= I am) or *Ehyeh Asher Ehyeh* (= I am that I am) (see Exodus 3:14-15), and this exegesis accords with that in Ibn Gabirol's poem *Hayita 'Ad Lo*.

In sum, *Adon 'Olam* was written either by Ibn Gabirol or by a remarkable epigone of his, who knew intimately his poetry, philosophy, and spiritual world.

HIDUSHIM ON TRACTATE 'ERUVIN ATTRIBUTED TO HAME'IRI

Adiel Breuer

Rabbi Menahem ha-Me'iri, who lived in southern France at the turn of the thirteenth and the beginning of the fourteenth centuries, wrote two works on the Talmud – *Bet habehirah* and *Hidushim* (Novellae). Most of his fame in modern times is due to the former, 'Hiburenu hagadol' (our big work). Most of his *Hidushim*, however, were lost. In addition to those on tractate Beitsa, we have *Hidushim* on tractate 'Eruvin which were attributed to him and first printed in the 20th century. This printed edition includes a brief introduction that tells

nothing about the relations between the manuscripts that were used nor does it give the reasons for attributing this work to Hame'iri. In this article, these two issues are discussed for the first time.

The first part of the article describes the manuscripts and examines the nature of their textual relations. Apart from the importance of this examination for the work itself, this discussion documents a rare example of a completely preserved manuscript, which was copied from a manuscript the remains of which were preserved in the Cairo Genizah. This discussion shows that almost all of the printed edition is based on the Maimon manuscript, and rightly so, but the copy from the manuscript is inaccurate.

The second part of the article deals with the question of the identity of the author of the *Hidushim* on tractate 'Eruvin. The first scholars who attributed this essay to Hame'iri were Radbaz and R. Betzalel Ashkenazi. The article questions this attribution based on a meticulous reading of the essay itself, concluding that the author was probably not Hame'iri. Then the article seeks to describe the author's profile in an attempt to reveal his true identity. The article concludes by showing how the image of the author and the essay itself shed new light on Hame'iri's biography.

SHAVING HAIR AND PARING NAILS: THE ORIGINS AND TRANSMUTATIONS OF A UNIQUE RITE OF PASSAGE IN MEDIEVAL JUDAISM

Moshe Yagur

Scholars have already discussed the custom of shaving hair and paring nails in the Jewish communities of Christian Europe, during the Middle Ages and the Early-Modern Period. However, an identical custom in the laws of conversion (*giyyūr*) in Geonic literature from the early-Muslim period, has mostly evaded scholarly attention.

This article surveys Geonic sources which mandate this custom to proselytes, both male and female. The same is required by Anan Ben David, who came to be considered as the founder of Karaism. An early Islamic tradition from the same period mandates the custom for female captives of Muslim warriors. In the appendix, a heretofore unpublished Geniza manuscript of the Geonic composition *halakhōt pesuqōt*, which includes a tri-lingual – Hebrew, Aramaic, and Judaeo-Arabic – discussion of this custom, is transcribed and translated.

The author argues that this custom originates in the biblical commandment concerning a 'beautiful female captive' desired by an Israelite warrior. However, while the biblical custom is gender-based and details the procedure by which sexual desires towards non-Israelite subordinate women can be regulated, in the Geonic sources the custom of shaving hair and paring nails becomes a requirement for male and female proselytes. This custom gave the classical rabbinic ceremony of conversion a physical and visible aspect, giving the ceremony a more stable structure. However, the original gendered logic of the custom persisted, as can be concluded from its mention mostly in contexts of domination, slavery, concubinage, and illicit sexual relations, or suspicion thereof.

Analyzing the social meanings of this custom in the early-Medieval Islamic Middle East, with an eye to its transmutations in Late-Medieval Christian Europe, provides a better understanding of the issues that were most important to the Jewish communities of medieval Islam, concerning religious identity, communal norms and ways by which socio-religious boundaries could be crossed and re-crossed.